

ALMANYA ESSEN ZOLLVEREIN'DAN ZONGULDAK'A KÖMÜR MİRASINA GÜNCEL YAKLAŞIMLAR

CURRENT APPROACHES TO COAL HERITAGE FROM GERMANY ESSEN ZOLLVEREIN TO ZONGULDAK

T. Gül Köksal*

Doç. Dr. Mimar, Koruma Uzmanı, Grenoble Mimarlık Okulu, Fransa.

ÖZET İnşa edildikleri yerlerde köklü değişimlerin sebebi olan, kitlesel insan göçlerine, politik-ekonomik dönüşüme, ekosistemin etkilenmesine neden olan sanayileşmeden geriye kalanların bize söylediği çok şey var. Dolayısıyla bu süreci geçmişten bugüne ulaşan bir miras olarak ele almak hayli anlamlı. Ancak aynı zamanda sanayinin devam ediyor oluşu geçmişte kalanın halen bir şekilde sürekliliğine de işaret ediyor. Tam da bu noktada sanayinin miraslaştırılması pratiği, diğer bir deyişle nasıl bir miras olarak ele alındığı önem kazanıyor. Sanayiden geriye kalanlar, bize hem bu süreci hem de daha adil, eşit, nitelikli bir yaşam hakkında bazı gerçekleri somut olarak yerinde gösterebilir.

Bu bildiri ile kömür madenciliğinin mirasına yönelik farklı yaklaşımlar bu çerçevede sorunsallaştırılıyor. Bu bağlamda Almanya'nın ağır sanayi bölgesi olan Ruhr havzasının erken dönüşmüş öncü örneklerinden biri olan Essen Zollverein kömür işletmesi üzerine yapılan güncel tartışmalar ele alınırken, Zonguldak için de yeni açılımlar ortaya koymak hedefleniyor.

ABSTRACT The remains of industrialization, which caused radical changes in the places where they were built, caused mass human migration, political-economic transformation, and affected the ecosystem, have much to tell us. Therefore, it is meaningful to consider this process as a legacy from the past to the present. However, at the same time, the fact that industrialization continues also points to the continuity of the past in some way. It is precisely at this point that the practice of inheritance of industry, in other words, how it is treated as a legacy, becomes important. Remains of the industry show us both this process and some truths about a more just, equal and quality life?

This paper problematizes different approaches to the legacy of coal mining within this framework. In this context, the current debates on the Essen Zollverein, one of the pioneering examples of the early transformation of the Ruhr, Germany's heavy industry region, will be discussed, and new insights for Zonguldak will be put forward.

* tgulkoksal@gmail.com

1. SANAYİNİN MİRASLAŞTIRILMASI

İngiltere’de 18. yüzyılda, “Sanayi Devrimi” adı altında tüm dünyayı etkileyen ve sonuçları günümüze kadar ulaşan gelişmeler, teknolojik, iktisadi, sosyal ve siyasal boyutları ile 19. yüzyıl, hatta 20. yüzyıl başlarına kadar tüm dünyaya hızla yayılmıştır. “Manufaktur” denilen el ile üretimin inorganik güç kaynakları ile makineye devredilmesi ve fabrika düzenine geçiş olarak tanımlanabilen bu süreçte, başlarda su kenarlarında kurulan üretim yapıları, iletim ve taşıma olanaklarının da artmasıyla, artık hammaddenin elde edildiği, ya da üretilenlerin pazarlanacağı yerlerde kurulabilir hale gelmiş, böylece üretim tesislerinin yayılma hızı da artmıştır. Bu gelişmeler kentlerin planlama ve mimari düzenlerinden, toplumun üretim-tüketim ilişkilerine veya gündelik yaşam pratiklerine dek ciddi değişimlerin tetikçisi olmuştur. Bu nedenle sanayi yapıları ve yerleşkelerinin fiziki varlıkları üzerinden; konumlandıkları ve ilişki kurdukları toplumların iktisadi, teknolojik, siyasal, sosyal ve kültürel yapılarını okumak olasıdır.

Sanayi Devrimi, başta ekonomik olmak üzere, sosyo-kültürel boyutlarıyla insanların düşünce ve yaşam biçimlerinde ve yaşadıkları çevrede köklü değişimlere yol açan bir dönüm noktasıdır. Değişim, hayatın her alanını etkisi altına alırken, sanayileşme sürecinin öncü mekânları ve donanımları da yeni teknolojiler karşısında verimliliklerini yitirmişler, devre dışı kalmışlar ve uzun bir süre kaderlerine terk edilmişlerdir.

Bugün endüstri mirası olarak önem kazanan bu terkedilmiş yapılar, dünyada yarım yüzyıl, Türkiye’de ise, 1990’lardan bu yana kültürel mirasın bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Sanayi yapıları ve alanları, araç, gereç ve donanımlar, işletim süreçleri, buldukları kentlerle ve doğa parçalarıyla, maddi ve manevi tüm sonuçlarıyla birlikte bir bütün olarak endüstri mirası kapsamında ele alınmaktadır. Fransızca kökenli olan “endüstri” kelimesi Türk Dil Kurumu Sözlüğüne göre “sanayi” kelimesi ile eş anlamlı olup “ham maddeleri işlemek, enerji kaynaklarını yaratmak için kullanılan yöntemlerin ve araçların bütünü” olarak tanımlanmaktadır. “Endüstri mirası” ise, sanayi kültürünün tarihsel, teknolojik, sosyal, mimari ve bilimsel değere sahip kalıntılarını içerir. İmalathâne ve fabrikalar, makineler, atölyeler, madenler ile işleme ve arıtma alanları, ambarlar ve depolar, enerji üretim ve iletim tesisleri, demiryolu, liman gibi ulaşım alanları, ayrıca sanayi alanlarındaki hizmet yapılarından oluşur. Yine bu alanla ilgili diğer bir kavram ise, “endüstri arkeolojisi”dir. Bilindiği üzere “arkeoloji” eskinin bilimidir, “endüstri” ise, 18. yüzyıldan sonrayı işaret eder. Bu iki kelimenin yan yana gelmesi ile oluşan “endüstri arkeolojisi” ise, sanayinin geçmişi ile bugününün daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla, sanayi faaliyetleri sonucunda yaratılan belgelerin, eserlerin, yapıların, insan yerleşimlerinin, doğal ve kentsel peyzajların, somut ve somut olmayan tüm kanıtlarını inceler. Endüstri arkeolojisi disiplinler arası araştırma alanıdır. Endüstri yapılarını tasarlayan mimarların kullandığı tekniklerin incelenmesi açısından mimari; yapının inşa edildiği alanın topografik özellikleri, ulaşım özellikleri, gelişim aşamaları açısından arkeolojik; yapılarda görevli olanların yaşamları ve yaşam alanlarının araştırılması açısından sosyolojik, iktisadi ve siyasi süreçleri ile ekonomi-politik gibi disiplinleri ilgilendirir.

Avrupa'daki mevcut sanayi yapılarının 20. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak yine üretim/tüketim sisteminin iktisadi, siyasi, teknolojik ve sosyolojik gelişmeleri/zorunlulukları nedeniyle, mekân, ya da konum olarak veya işlevsel eskime nedeniyle yetersiz olmaya başlaması üzerine, çağdaş endüstri toplumunu simgeleyen çok sayıda anıtsal sanayi yapı/yerleşkesi işlevini yitirmiştir (Föhl, 1995). Avrupa'da endüstri yapılarının işlev kaybına, çoğunlukla yeni üretim teknolojilerinin gerekliliği (elektrik üretimindeki atılım, mazotlu motorların yaygınlaşması, nükleer enerjinin kullanılmaya başlanması vb.) ve uzak Doğu ülkelerinden ucuza ürün alımı yol açmıştır.

1970'lerden itibaren endüstri yerleşkelerinin envanterlerini oluşturmaya, bir yandan da bu yapıların hangi ölçütlerle korunacağı ve yaşatılacağı üzerine tartışmaya başlandı. Sözkonusu tartışmalar ulusal ve uluslararası ölçekte kurumların oluşmasına imkân sağladı. 1973 yılında uluslararası ilk toplantılarını yapan ve bu alanda çalışan kişiler, 1978 yılındaki üçüncü uluslararası toplantıda TICCIH (The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage / Uluslararası Endüstri Mirasını Koruma Komitesi) adını aldı ve TICCIH çalışmalarına halen devam etmektedir (TICCIH, 2021). TICCIH dışında ERIH (The European Route of Industrial Heritage-Avrupa Endüstri Mirası Güzergâhı), ICOHTEC (International Committee for the History of Technology), SHOT (Society for the History of Technology), NEKTAR (Europäischen Netzwerk der Kultur der Arbeit), E-FAITH (European Federation of Associations of Industrial and Technical Heritage) gibi çok sayıda ulusal ve uluslararası kuruluş oluştu (Köksal, 2005). Bu kurumlar, toplantılar dışında yayınlar yapmakta ve konuyu yaygınlaştırmaya yönelik girişimlerde bulunmaktadır.

20. yüzyıl ortalarından itibaren kapitalizmin dünyada baskın bir politik-ekonomik sistem olması ve 1980'lerden itibaren neoliberal politikaya geçişle kentlerdeki dönüşümler de hızlandı. Küresel süreçlerin etkisiyle işlevsizleştirildiği için kullanım değeri kalmayan sanayi yapıları da koruma nesnesi olmaya başladı. Oysa sanayi yapılarının en temel inşa gerekçesi işleviydi, yani bir üretim değeri taşımasıydı. Bu noktada kaçınılmaz olarak bir çelişki ve çatışma oluşuyor. Diğer yandan yıllarca kentlerin ve gündelik yaşamın dönüşümünde etken rol oynayan bu yapıların çalışmaları için emek veren işçiler, emekçiler, içlerindeki veya çevrelerindeki konutlarda yaşayan insanlar var. Dolayısı ile bu tarihin doğrudan parçası olan, hatta bu tarihi yazan görünmeyen bir emek sınıfı söz konusu. Bir emek mekânı olarak endüstri alanlarında sermaye-emek çelişkisi, sınıf çatışması, yoğun bir emek sömürsü, artı değer üretimi, çevre kirliliği, grevler, sendikalaşma süreçleri gibi çok çeşitli çatışma ve çelişkiler mevcut. Diğer bir deyişle bu alanlar steril, ehil, romantik alanlar hiç değiller, hatta tam aksine insan-doğa, emek-sermaye, toplumsal cinsiyet vb. çok farklı boyutlardaki çelişki ve çatışmaların mekânsal karşılığı. Bu nedenle koruma sürecinde ancak tarihin tüm bu yönleri dikkate alınırca somut olmayan geçmiş de kayda alınmış olabilecektir. Yani endüstriyel sürecin bugüne taşıdığı tarihin somut izleri olan yapılar steril, romantize edilmiş bir şekilde değil de tüm çelişki ve çatışmaları ile yaşarsa miraslaştırılan yapılar da daha eşit, adil bir toplumsal yaşam için sahici bir imkân yaratabileceklerdir. Ortak geçmişimiz, kolektif bellek, toplumsal tarih gibi ifadelerin karşılığı olan mirasın bize aktardığı şeyleri daha iyi bir gelecek için sürdürmek,

yaşatmak gibi derdimiz varsa, toplumsal eşitsizlikleri yeniden üretmek yerine, geçmişini katılımcı, şeffaf bir biçimde açıkça ortaya koyan ve bu yolla uzlaşma/barış değil, ancak yüzleştiren, gören ve sağaltıcı bir miraslaştırma yoluyla bir toplumsal dönüşüm olabilecektir. Bu nedenle endüstri yapılarını yeniden işlevlendirmede, kim için, nasıl bir dönüşüm uygulandığı, sözlü tanıklıkların kayda alınması ve bu alanların belleğini oluşturan görünmeyen emek gücünün süreçlere doğrudan etkin ve sürekli bir biçimde katılımı önemli bir sorunsaldır. Bu tür sorunsalları dikkate almayan yaklaşım fabrikaları bu kez miras endüstrisinin nesnesi olmaya itebilmektedir. Yani sanayi yapı/yerleşkeleri (*industrial heritage*) miraslaştırma yoluyla, miras endüstrisinin (*heritage industry*) parçası olabilmektedir.

2. ALMANYA’NIN RUHR HAVZASI’NDAN ZECHE ZOLLVEREIN

Avrupa’da endüstri yapılarının korunması konusunda 20. yüzyılda başlatılan kuramsal çalışmaların yanı sıra yüzyılın son çeyreğinde Almanya, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde çok sayıda sanayi yapısının yeniden kullanım uygulaması yapılmıştır (Trinder ve Föhl, 1992; Cossons, 1993). Bunlar arasında dikkate değer bir örnek olarak Almanya’daki ağır sanayi havzası olan Ruhr Bölgesi sayılabilir.

Ruhr Bölgesi, Duisburg’tan Dortmund’a uzanan ve iç içe geçmiş on yedi kenti barındıran, sadece %40’ı Avrupa Topluluğu’na üye 5.346 milyonluk nüfusu, iki milyonluk iş yeri, beş yüksek okulu ve 115x70 km’lik büyüklüğü ile önemli bir endüstri alanıdır (Jesberg, 1999). Bölgedeki zengin kömür ve maden ocakları, demir yolu bağlantıları, doğal su kaynakları, 19. yüzyılın ikinci yarısında endüstrileşme için uygun koşulları sağlamış ve bölge 20. yüzyılın başlarına doğru Almanya’nın ve Avrupa’nın en büyük endüstri bölgesi haline gelmiştir (Jesberg, 1999). 1970’lere kadar tam kapasite ile kullanılan fabrikalar, değişen üretim sistemleri, azalan doğal kaynaklar, daha uygun koşullarda ithal edilen ürün ve hizmet gibi nedenlerle kapatılmaktadır. 1980’lerde hemen hemen tamamen boşaltılan Ruhr Bölgesi işlevini yitirmiş gaz depoları, kömür işletmeleri, su kuleleri, yüksek fırınlar, metal işletmeleri, türbinler, limanlar, tersaneler ve maden işletmeleri ile devasa sanayi alanları ve fabrikalarına sahiptir (Ganser, 1992).

1979-1987 yılları arasında Berlin’i ele alan IBA (Internationale Bauausstellung) 1989-1999 yılları arasında da Ruhr Bölgesi’nde Emscher Parkı Projesini ele almıştır (Ganser, 1992). Tüm alanı bir bütün olarak ele alan proje kapsamında gerçekleştirilen yüz yirmi uygulamanın, altmışı ulusal ya da uluslararası mimari proje yarışmasıyla seçilmiştir (Kraft, 1999). Bölgede yaşayanların hem planlama hem de inşa sürecine katılmaları sağlanmıştır. Küçük gemi ve motorlarla kanal ve nehirler boyunca gezinti güzergâhları, nehir kenarında bisiklet ve yürüyüş yolları düzenlenmiştir. 20. yüzyıl sonlarında işlevini yitiren ve terk edilen ağır sanayi ve kömür işletmelerinden oluşan endüstri alanları yapısal ve bölgesel ölçekte; teknik ve endüstri müzeleri, çok amaçlı kültür merkezleri, eğlence ve dinlenme yerleri, kamu mekânları, eğitim yerleri vb. yeni işlevlerle yeniden hayata katılmıştır. IBA Emscher Park projeleri ve Ruhr Bölgesi’nin endüstri mirasını bir rota çerçevesinde tanıtmak amacıyla “Endüstri Kültürü Güzergâhı

(Route Industriekultur)” isimli bir dizi çalışma da yürütülmektedir. IBA’nın Emscher Parkı projeleri için yaklaşık beş milyar DM harcanmıştır (Kraft, 1999). Bu miktarın üçte biri özel işletmeler, kalanı Nordrhein-Westfalen yönetimi ve Avrupa Topluluğu tarafından karşılanmıştır. Ruhr havzasındaki çok sayıdaki uygulama, endüstri geçmişinin korumaya ve sürdürmeye değer yönleri, çelişki ve çatışmalar, emeğin mirasını aktarma yolları, kamu yararına açık-şeffaf uygulama vb. olumlu, olumsuz yönleri ile nitelikli araştırmalar, bilimsel tartışmalar, halk toplantıları vb. ile gündeme gelmekte, sürekli eleştiriye açık olarak tartışılmaktadır. Konu hakkında detaylı bilgilere ve bazı yayınlara “Route Industriekultur” web sitesinden erişilebilir (Route Industriekultur, 2021). İngiltere ve Fransa gibi ülkelerdeki örnekler de bu ülkelerin TICCIH’e bağlı ulusal endüstri mirası kurumlarından takip edilebilir (Industrial Archaeology, 2021; CILAC, 2021).

IBA’nın çalışma bölgesi olan ve projeye adını veren Emscher, 2.5 milyon nüfusu ile 70x15 km’lik bir alandır. Projenin ana hedefi, sözkonusu alanın ekolojik niteliklerini arttırmak ve yeşil-rekreasyon parkları yaratmaktır (Kleine, 1992:129). IBA Emscher Park için çalışan Schroeteler von Brandt, IBA’nın bölgeye yaklaşımını şu şekilde aktarmaktadır; “IBA’dan önce de sanayi yapılarını koruma fikri vardı. IBA’nın düşüncesi bütün bu münferit projeleri bir araya getirmektir. Dağılmış çiçeklerden bir buket yapmak gibi”. Bu amaçla çalışmalara başlamadan önce çeşitli stratejiler ve bir çalışma konsepti geliştirilmiştir. Buna göre 1989 yılında uygulamalara başlanacak, 1994-5 yılları arasında çalışmaların geldiği aşama uzmanlara ve kamuya ara sunumlarla aktarılacak, 1999 Aralık ayında da uygulamalar tamamlanacak ve son sunuş yapılacaktır. Tüm proje ve uygulamalar belirlenen süreler içinde tamamlanmıştır. Her IBA projesi için bir yarışma düzenlenmiş ve en iyi mimari tasarım seçilmiştir. Proje kapsamında gerçekleştirilen 120 uygulamanın, 60’ı ulusal, ya da uluslararası mimari proje yarışmasıyla seçilmiştir (Kraft, 1999:99). Bölgede yaşayanların hem planlama hem de inşa sürecine katılmaları sağlanmıştır. Her yıl, bir önceki yıl edinilen deneyimle daha ekonomik ve daha iyi projelerin yapılması hedeflenmiştir. Bölgede yapılan çalışmalar;

- Kentsel ve tek yapı ölçeğinde tüm alan bir bütün olarak ele alınmış ve bölgenin tarihi-teknolojik-mimari sürekliliğinin devamı sağlanmıştır.
- Yeşil alan ve orman düzenlemeleri, ekolojik çalışmalar, büyük sanayi komplekslerinin topraklarını düzenleme-değerlendirme ve peyzaj çalışmaları yapılmış, yeni rekreasyon alanları yaratılmıştır.
- Küçük gemi ve motorlarla kanal ve nehirler boyunca gezinti güzergâhları, nehir kenarında bisiklet ve yürüyüş yolları düzenlenmiştir.
- Fabrika atıklarından ve üretim sistemlerinden dolayı, doğanın dengesinin başkalaşımı sonucunda sadece endüstri alanlarında rastlanabilen bitki örtüsü koruma altına alınmış, tanıtılmış ve sunulmuştur.
- Yaklaşık 500 hektarlık alan kamu kullanımına açılmıştır.
- Yaklaşık 2000 işçi konutu modern yaşam koşullarına göre restore edilmiştir.

- 20. yüzyıl sonlarında işlevini yitiren ve terk edilen ağır sanayi ve kömür işletmelerinden oluşan endüstri alanları yapısal ve bölgesel ölçekte; teknik ve endüstri müzeleri, çok amaçlı kültür merkezleri, eğlence ve dinlenme yerleri, kamu mekânları, eğitim yerleri vb. yeni işlevlerle yeniden hayata katılmıştır.
- Endüstri yapı ve komplekslerini koruma çalışmaları yapılmıştır.
- Ulusal ve uluslararası mimari proje yarışmaları düzenlenmiştir (Ganser, 1991:1218-9).

IBA Emscher Park projelerini ve Ruhr Bölgesi'nin endüstri mirasını bir rota çerçevesinde tanıtmak amacıyla "Endüstri Kültürü Güzergâhı (Route Industrie Kultur)" isimli bir dizi çalışma yürütülmektedir. Çalışmalar arasında; bölgesel haritalar çıkarmak ve broşür, dergi, kitap gibi yayınlarla bilgi aktarmak yer almaktadır. Sonuç olarak 19. yüzyılın önemli bir endüstri bölgesi, işlevini yitirdikten sonra, koruma amaçlı ve özenli çalışmalar ile tarihsel, mimari ve teknik sürekliliği bozulmadan yeniden hayat bulmuştur. Burada endüstriyel geçmişin "endüstri kültürü" olarak değerlendirilmesi, kamu yararının gözetilmesi ve alana bütüncül yaklaşılması örnek alınacak yaklaşımlardır.

Gelsenkirchener Straße 181, Essen'de konumlanan Zollverein XII kömür işletmesi, Fritz Schupp ve Martin Kremmer tarafından, 1928-1932 yılları arasında inşa edilmiştir (<https://www.zollverein.de>). 120 hektarlık alana yayılan fabrika, Ruhr Bölgesi'nin en büyük ve verimli kömür işletmesiydi (Stiftung Zollverein, 2000). 1 Şubat 1932'de işletilmeye başlayan fabrikada, günde 12.000 ton taş kömürü işleniyordu (Stiftung Zollverein, 2000). Kömür ocağına inen dört ayrı sistem, 83 saniye içinde 620 m derinliğe ulaşıyor ve buradan çıkarılan kömür vagonlara yükleniyordu.

"Form fonksiyonu izler" sözünü onaylarcasına, iki aks üstünde neredeyse simetrik olarak yerleştirilen yapılar, planlama sistemleriyle de dikkat çekmektedir. İşletmenin kuzey-güney eksenine ikmal, doğu-batı eksenine ise, üretim amacıyla kullanılan yapılar yerleştirilmiştir. Fabrika yapılarının lambaları, merdivenleri, kapıları, bağlantı yolları vb. ayrıntılar ve yeşil alanları özel olarak tasarlanmıştır. Fabrikanın mimarlarından Fritz Schupp, 1929'da fabrikayı planlarken; "Endüstri yapılarının kente zarar veren yapılar olmadığını, aksine bu tür yapıların üretimin sembolü ve anıtsal değeri olduğunu ve her vatandaşın kamu binaları gibi, bu yapılarla da gurur duyması gerektiğini" belirtmiştir (Böll ve Krabel, 1997:873).

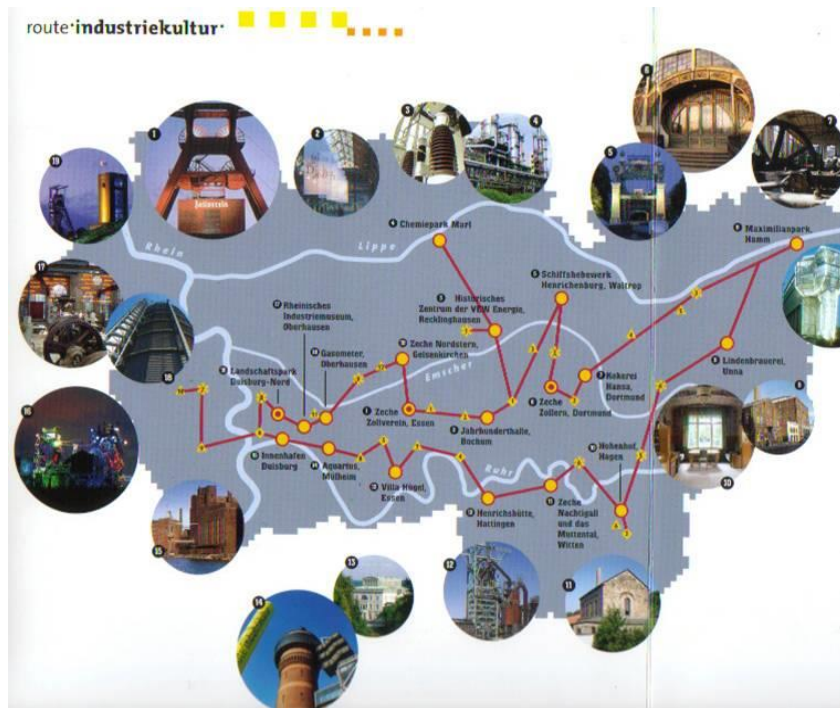
Rasyonel planlamanın en iyi örneklerinden biri olan kömür işletmesi kompleksi, 1986 yılının Aralık ayında işlevini yitirmiş ve terk edilmiştir (Stiftung Zollverein, 2000). Fabrika aynı yıl yasal olarak koruma altına alınmıştır (Böll ve Krabel, 1997:873). 1977'de strüktür sorunları nedeniyle yıkılan kazan dairesinin bacası dışında alanda herhangi bir yıkım olmamıştır (Buschmann, 1985:42). 1989'da IBA Emscher Park projesi yetkilileri, bölge halkı, koruma kurulları ve meslek odalarının çalışmaları ile fabrikanın tekrar kullanımı gündeme gelmiştir. Bu kararda, yerel gazetelerin ve yıkım kararına karşı gelişen tepkilerin de rolü büyük olmuştur (Lorenz, 1985).

Koruma ve yeniden işlevlendirme çalışmaları, Heinrich Böll ve Hans Krabel tarafından yapılmıştır (Stiftung Zollverein, 2000). NRW dizayn merkezi olarak yeniden işlevlendirilen eski kazan dairesinin projesi, Norman Foster ve ortakları tarafından hazırlanmıştır. Böll ve Krabel, proje hazırlık süreci, yeniden işlevlendirme kararları ve uygulamaların 8 yıl sürdüğünü belirtmektedir (Böll ve Krabel, 1997:873). Endüstri tarihinin “Köln Katedrali” olarak adlandırılan işletme (Stiftung Zollverein, 2000), hem kendi fiziki varlığını sergilemekte hem de büro, kültürel etkinlikler ve modern tasarım ürünleri için mekân olmaktadır. İşletmeye ait yapılara yeni işlevler verilmiş ve tüm alan “endüstri müzesi, endüstri kültürü güzergâhının tanıtım bürosu, sergi alanı, bürolar, toplantı odaları, çok amaçlı salonlar, dizayn okulu ve sergi alanları” gibi işlevlerle yeniden kullanıma açılmıştır (Stiftung Zollverein, 2000) (Sergiler hakkında ayrıntılı bilgi için; <http://www.symmetrie-und-symbol.de>).

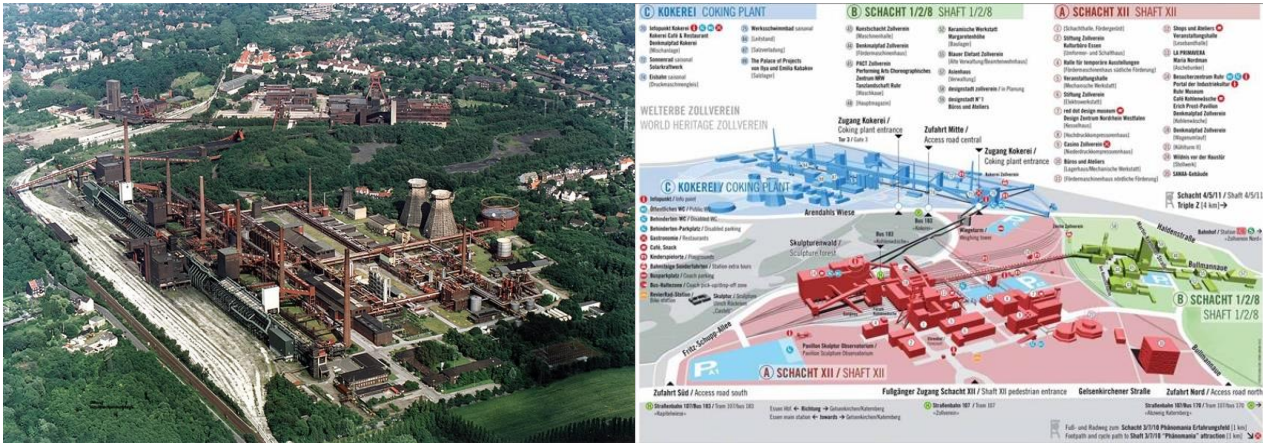
Tesisin belirli bölümlerine özellikle “dokunulmamış”, zorunlu durumlarda güvenlik sorununu çözecek minimum müdahale ile yapı kendi haline bırakılmış, buna karşılık geriye kalan kısımlar yeniden işlevlendirilmiştir. Fabrikanın mimari karakterine uygun biçimde, yeni işlevlerin yapıya uyarlanmasına özen gösterilmiştir (Böll ve Krabel, 1997:873). Aynı şekilde yapıların kullanım, doğa koşulları ve eskimeden kaynaklanan sorunlarının hepsi, özgün konstrüksiyona uyum gösteren en basit teknik çözümlerle giderilmiştir (Böll ve Krabel, 1997:876). Koruma ve yeniden kullanım çalışmalarında asıl amaç, yapıların özgün niteliklerini ve görünüşlerini korumak olmuştur. Yeni işlev talepleri, yapılara müdahale edilmesini gerektirdiği halde, uygulamada “koruma amacına” sadık kalınmıştır. Diğer yandan yeni işlevlerin gerektirdiği konfor koşulları için de aynı düşünceyle hareket edilmiştir. Yeniden işlevlendirilen yapıların hepsine ısı kontrolü, havalandırma, klima dengeleme, akustik, yangın koruma sistemleri eklenmiştir (Böll ve Krabel, 1997:873). Ayrıca şiddetli yağmurun cepheler üzerindeki olumsuz etkilerine karşı gerekli önlemler alınmıştır. Pencereelerde ısı kaybına karşı çift cam kullanılmıştır.

Essen, Nordrhein-Westfalen Bölgesi, Alman Hükümeti ve Avrupa Topluluğu tarafından karşılanan restorasyon ve yeniden kullanım çalışmaları henüz tamamlanmamıştır; ödenek oldukça çalışmalara devam edilmektedir. 1999’a kadar restorasyon ve yeniden işlevlendirme uygulamaları için ödenen 90 milyon DM’in büyük bir kısmı Avrupa Topluluğu’ndan sağlanmıştır (Föhl, 2003:1). İşletme 1999’da “Wüstenrot Stiftung yeniden işlevlendirme ödülünü” almıştır (Wüstenrot Stiftung, 1999:29). Yapının restorasyonunda iki yıldan fazla süredir işsiz olan kişiler çalışmıştır (Beckers, 1995:32). Yeniden işlevlendirilen binalar kiralanarak veya dikkat çekici yeni kullanımlarla daha fazla kişinin gelmesi sağlanarak, uygulama masraflarının zaman içinde karşılanacağı öngörülmektedir (Beckers, 1995:32). 400 kişiye hizmet edecek kapasitede bir lokanta olarak işlevlendirilen kompresör binasında ise, yerinde korunmuş makineler arasında hem dünya mutfağından örnekler sunulmakta hem de eskiden olduğu gibi günlük olarak işçiler için pişirilen yemekler hazırlanmaktadır (Stiftung Zollverein, 2000).

Tümüyle korunan fabrika kompleksi, 2001 yılında UNESCO'nun Dünya Kültür Mirası listesine kabul edilmiştir (www.unesco-welterbe.de). Yapının Dünya Kültür Mirası Listesi'ne kabul edilme nedenleri olarak, "kömür endüstrisinin 150 yıllık gelişimi ve dikkate değer tanıklığı, fabrika bünyesindeki modern mimarlığın sıra dışı yapıları ve tamamen korunmuş bir kömür işletmesi olması" gösterilmektedir. Diğer yandan aradan geçen zaman içinde alanın kullanımına ilişkin eleştirel tartışmalar da gündeme gelmeye başlamıştır. Başta hedeflendiği gibi bir dönüşümün sağlanmadığı, yerelde insanların yerinden sürüldüğü ve kendilerine doğrudan bir ekonomik bir girdi olmadığı, aksine koruma-kullanma amaç-araç ilişkisinin sağlıklı oluşmadığı, müzelerin endüstri kültürünün zorlu yönlerini yeterli düzeyde anlatmadığı gibi eleştirilen çok sayıda çalışmanın konusu olmuştur (bkz. Deindustrialization çalışma grubunun işleri, S. Berger vd.).



Şekil 1. Almanya Ruhr Bölgesi'nde korunan ve yeniden kullanılan yapılar bir rota etrafında gezilebilmektedir (<http://www.route-industriekultur.de>).



Şekil 2. ve 3. Dünya Mirası Listesi'nde yer alan Ruhr Bölgesi Zeche Zollverein tesisi (<http://www.route-industriekultur.de>).



Şekil 4. Sergi alanı olarak kullanılan kok kömürü kazan ve depolarından görünüşler, güneş enerjisi kaynağına dönüştürülen çatı ve gece aydınlatması (Stiftung, 2000).

3. ZONGULDAK KÖMÜR MİRASI

Zonguldak'daki kömür mirası üzerine kişisel olarak çalışmaların 2007 yılında dayanıyor. 06-07 Nisan 2007'de Zonguldak'ta MO Ankara Şubesi ve Zonguldak Temsilciliği tarafından kent dışından ve yerel çeşitli araştırmacıların katıldığı bir çalıştay yapılmıştı. Endüstri mirasının korumada yeni bir tanım ve kavram olarak ele alan çalıştay "Korumada Yeni Tanımlar, Yeni Kavramlar: Endüstri Mirası" adıyla yayımlandı. Kentin endüstri mirasının kamu yararına korunması ve değerlerini yaşatması için önemli bu girişimi izleyen projeler de oldu.

2008 yılında Mimarlar Odası Ankara Şubesi 3. Kent Düşleri öğrenci fikir yarışmasında Zonguldak Merkez Lavuar Alanını ele aldı. Benim de jüri üyesi olduğu bu yarışmada çok disiplinli olarak alanın geleceğini tartışan projeler değerlendirildi. Ardından 15 Mart 2009'da ZOKEV tarafından Zonguldak'ta "Lavuar Alanı Ortak Çözüm Çalıştayı" düzenlendi. Hepimizin Lavuar alanı ve kentin endüstri mirasının yaşatılması için ileri sürdüğü öneriler derlendi. Çalıştaytan çıkan sonuçlar da bir bildirge olarak yayınlandı. 22 Şubat 2011'de yine Ankara'da Zonguldak örneğini merkeze alan bir panel düzenlendi. Kentsel tasarım yarışmalarının olumlu olumsuz yönlerinin masaya yatırıldığı panelde Zonguldak'ın 1972'de hazırlanan Kozlu-Kilimli-Çatalağzı Metropolitan Alan Planlaması mimari tasarım yarışması; 2008 Öğrenci fikir yarışması; Kent Düşleri - 3 Zonguldak Merkez Lavuar Alanı Değerlendirme Projesi; 2010 Zonguldak Lavuar Koruma Alanı ve Çevresi Koruma, Planlama, Kentsel Tasarım ve Peyzaj Düzenleme Proje Yarışması yorumlandı. Panelin bant çözümü de yapıldı. Zonguldak Lavuar (Yıkama) Tesisleri, Karabük Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından tescillenmiş bir endüstri mirası. Kömürle doğan ve kömürle kent kimliğini oluşturan Zonguldak'taki bu tesislerin kent yaşamının bir parçası haline getirilmesi hem Zonguldaklılar hem de tüm Türkiye için ülkemizin endüstrileşme tarihinin kayda değer yapıtlarından birinin korunması ve gelecek nesillere aktarılması bakımından oldukça önem taşıyor.

Kentin zengin madencilik geçmişinin; emek tarihi, mekânsal birikim, işçi konutları (amele evleri), politik ekonomi ile bağı ve politik ekoloji ile iç içe geçen sorunları bağlamında başka türlü bir enerji kullanımı, işletme ve sanayileşme gibi konuların tartışılması için önemli bir alan olduğunu düşünüyorum. Çok sayıda yapı ve yerleşimi barındırması bize değer atama sorunsalına da işaret ediyor. Bu konuda çeşitli akademik tez, makale vb. çalışmalar da yapıldı.

Diğer yandan kente yönelik şöyle çalışmalar da gerçekleşti. Örneğin Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı'nın (BAKKA) "TR81 Batı Karadeniz Bölgesi Endüstri Mirası Ögelerinin Araştırılması" isimli ve Mayıs 2021 tarihli çalışma bölgedeki sanayi mirasını ele aldı. Genel olarak endüstri mirasına dair bir bilgilendirme ile başlayan çalışma, saha verilere dayalı olarak bölgenin sanayi mirasını yapıları, tarihi hikayeleri, işçileri ve büyük madenci yürüyüşü vb. başlıklar altında detaylandırıp, tespitler yapıyor. Ancak alana yaklaşım olarak üretilen projelerin temelinde endüstri turizmi temel bir araç olarak görülüyor. Bu amaçla bazı rotalar düzenleniyor. Pazarlama ve bunlar için eylem planları üretiliyor. Bir miras olarak değerlendirilen yapı ve yerleşimlerin korunması, yaşatılması sermayenin bu alanları bir ekonomik fırsat olarak görmesine bağlanıyor. Dolayısıyla ortak müşterek değerler yine kapitalist üretim ilişkilerinin belirleyici, karar verici olduğu bir sistemin inisiyatifine havale ediliyor. Dünyanın sonunu düşünmenin kapitalizmin sonunu düşünmekten daha kolay olması gibi, burada da benzer şekilde başka bir dönüşüm seçeneği, alternatif düşünülüyor. Bir miktar müze ve bir takım yeniden kullanım önerileri alanı bir yapı stoğu olarak işaret ediyor. Yaşamın kamu yararına yeniden dönüşmesi arzusu, nitelikli ve adil bir mekânsallığın üretimi için bir araç olarak görme çabası projelerde yer almıyor. Bunun yerine markalaşma, pazarlama, turistikleşme esas hedef.

Benzer bir çalışma olan "2023 Turizm Hedeflerine Doğru Zonguldak'ta Doğa ve Kültür Turizmi" isimli kitap da turizm amaçlı tamamlanmış ve süren projeleri içerir. Bu kez çalışmalara çeşitli mimarlık okulları da iştirak etmiştir. BAKKA'nın "Batı Karadeniz Turizm Master Planı, Zonguldak, Karabük, Bartın, Vizyon, Strateji ve Eylemler" çalışması da bu minvalde bir başka çalışmadır.

Temelinde kullanım değeri yerine dönüşüm değerini esas alan, kent hakkı, eşit-adil bir kentleşme yerine sermaye birikimini merkeze alan bu eğilimlerin bir kısmı uygulanır, bir kısmı tam da "kendi ayağına kurşun sıkan" bir şiarı barındırdığı için yeterli sermaye bulunmadığından yarım kalır veya hiç başlanmaz.

4. DEĞERLENDİRME

Endüstri geçmişini miraslaştırma ve sürdürmek üzerine yapılan tartışmalar, koruma ve yeniden kullanıma ilişkin uygulamalar üzerine zaman geçtikçe yeni açılımlarla devam etmektedir. Sadece fiziki dokunun öncelendiği örneklerde emeğin mirasının çoğunlukla göz ardı edildiği görülmektedir. Endüstriyel yapıların içerdiği emek mirası, bizzat yapının ve taşıdığı teknik donanımın kendisinde, o yapılarda ve makinelerde icra edilen ücretli çalışma deneyiminde, işçi ailelerinin dayanağı olan karşılıksız ev içi

emekte, sendika ve diğer örgütlerle kurulan bağlarda, çalışanların yaşam koşullarında, üretim etkinliği etrafında ve dışında gerçekleştirilen mekâna dayalı sosyal aktivitelerde ve yarattığı kentsel gelişmede yatmaktadır. Kısaca, emeğe vurgu yapmak, endüstriyel yapıları dayandıkları üretim etkinliği etrafında örgütlenmiş birer ‘yaşam deneyimleri’ olarak görebilmeye de olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla, endüstriyel geçmişin ‘miras’ değeri ancak yapıları ve yapısal çevreyi insanların somut yaşamlarına bağlayabildiği ve bunu görünür kılabilirdiği ölçüde gelecek nesillere aktarılacak bütünsel bir ‘tarih’ de sergileyebilecektir. Bu bağlamda karşılaştığımız örnekler üzerinden endüstri geçmişini miraslaştırma ve sürdürülebilirlik konularını eleştirel bir biçimde sorunsallaştırmak önemlidir.

Sanayi alanlarının yeniden kullanımı kentlerin hızlı ve bir anlamda kontrolsüz gelişimleri sürecinde yitirilen ilişkilerin yeniden kurulması için bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Bu tür alanlar kentlerin mimari, kültürel, sosyal ve rekreasyon anlamında refah düzeyini de arttıran potansiyellere sahiplerdir. Aynı şekilde aslında sanayi mirasının kendi doğasına baktığımızda da orada sadece üretimin değil, yaşama dair diğer programların da alan içinde veya çevresinde yer aldığını görüyoruz. Bu arada kentle kurulacak yeni ilişkilerin makro ölçekli bir planlamayla ele alınarak, çoğunluğu karma sit olan örneklerle birlikte değerlendirilmesi gerektiği açık.

Kentlerin önemli yerlerinde yer alan bu tesisler ve yapılar, genellikle toprak değeri yüksek olan bölgeler oluyor ve bu da alanların yeniden kullanımlarında dikkat edilmesi gereken bir husus olarak karşımıza çıkıyor. Bu çerçevede yeni kullanıma açılan yapıların kimliği ve bu alanın potansiyeli, geçmişten bugüne kadar getirdiği birikimlerle birlikte ve kültür politikaları üst çerçevesi de önem kazanıyor.

Küreselleşme ile kentlerin hızla birbirine benzeşerek farklı kentlerdeki farklı özelliklerin ortadan kalktığı bir dönemde Zonguldak kentinin endüstriyel mirasına sahip çıkılması önemlidir. Türünün ülkedeki tek örneği olan bir madencilik şehrinin fiziksel ve sosyal altyapısı ile korunması gereklidir. Diğer yandan yeniden sisteme gebe kalacak bir dönüşüm önermek yerine, dönüşümü başka bir dünyanın kurulmasına imkân tanıyacak bir tahayyülle ele almak mümkün. Birbirine benzemeyen hukuki-maddi-toplumsal-mesleki süreçler yokmuş gibi sadece Avrupa’nın görünür, ışıltılı yönlerine bakmanın hasarlarını defalarca yaşadık. Daha ilk kömür tesislerinin etimolojik, teknik, mimari, işleyiş vb. yönlerinden Avrupa’dakilere bu kadar benzer olması sürecinde olduğu gibi. Oysa bu metinde ele alanın Zeche Zollverein yeniden kullanılmış erken bir endüstri mirası örneği olarak olumlu ve olumsuz yönleri ile eleştirel bir şekilde sürekli tartışılıyor (Deindustrialization çalışma grubundan S. Berger vd.). Bu tartışmaları dikkate alan ve bizim topraklarımıza özgü durumları gören, buradan başka bir yaşamı tahayyül eden dönüşüm için mücadeleye değer...

KAYNAKLAR

- Cossons, N., 1993. The BP Book of Industrial Archaeology, Londra.
- Föhl, A., 1995. Bauten der Industrie und Technik, Schriftenreihe des Deutschen Nationalkomitees für Denkmalschutz, sayı: 47, Bonn.
- Ganser, K., 1992. Strukturwandel, Geschichtlichkeit und Perspektiven des Ruhrgebietes, *Deutsche Kunst und Denkmalpflege*, sayı: 2, yıl: 50, Rosenheim, Almanya, s. 119-128.
- Höhm, R., 1992. Denkmale der Industrie - Museen der Industrie? *Museum und Denkmalpflege*, Bericht über ein Internationales Symposium, Bodensee, 30.5-1.6.1991, ICOMOS Almanya, Avusturya ve İsveç, yayınlayan: ICOM Alman Ulusal Komitesi, Münih, s. 56-61.
- ICOMOS, 2021. "Endüstri Mirası Sitleri, Yapıları, Alanları ve Peyzajlarının Korunması İçin ICOMOS-TICCIH Ortak İlkeleri "DUBLİN İlkeleri." 28 Kasım 2011. http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0914779001536912340.pdf,
- Industrial Archaeology, 2021. <http://industrial-archaeology.org/>.
- Jesberg, P., 1999. Bauen für Kultur, Arbeiten und Wohnen, *Deutsche Bauzeitschrift*, Almanya, sayı: 7, s. 107-115.
- Kraft, B., 1999. IBA Emscher Park, *Deutsche Bauzeitschrift*, sayı: 7, Almanya, s. 99-100.
- Köksal, T. G., 2005. İstanbul'daki Endüstri Mirası için Koruma ve Yeniden Kullanım Önerileri, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul.
- Köksal, T. Gül ve Z. Ahunbay, 2006. "İstanbul'daki Endüstri Mirası İçin Koruma ve Yeniden Kullanım Önerileri", İTÜ Dergisi/a, cilt: 5, sayı: 2, s. 125-136, İTÜ Yayını. İstanbul.
- TICCIH, 2021. The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage. <https://ticcih.org/>, 2021.
- Trinder, B., Föhl, A. vd. 1992. Blackwell's Encyclopedia of Industrial Archaeology, Oxford, İngiltere.
- Zollverein, 2022. <https://www.zollverein.de>, 2022.